

4. Воскресасенко С.І. Подивись на себе збоку. Сагира та гумор / Сергій Воскресасенко. – К.: Держлітвидав, 1962 с. – 144 с.
5. Українські пародії / Упоряд., вступ. ст. та коментарі Г.А.Нудьги. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 416 с.

УДК 81373.49

Похилюк О.М.
(Вінниця, Україна)

ЕВФЕМІЗМИ В РОМАНІ О.ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ»

У статті узагальнено й уточнено лексико-семантичні розряди евфемізмів та описано особливості їх функціонування у мовній канві твору.

Ключові слова: евфемізм, засоби вторинної номінації, лексико-семантичні розряди, евфемістичні конструкції, вторинні евфемізми, номінативні евфемізми, атрибутивні евфемізми, адвербіальні евфемістичні конструкції.

В статье обобщены и уточнены лексико-семантические разряды эвфемизмов, а также определены особенности их функционирования в языковой канве произведения.

Ключевые слова: эвфемизм, средства вторичной номинации, лексико-семантические разряды, эвфемистические конструкции, вторичные эвфемизмы, назывательные эвфемизмы, атрибутивные эвфемизмы, адвербиальные эвфемистические конструкции.

In the article the lexico-semantic digits euphemisms are generalized and are specified and the features of their functioning are described in the language canvas of work.

Key words: euphemism, facilities of secondary nomination, lexico-semantic digits, euphemistic constructions, secondary euphemisms, nominative euphemisms, attributive euphemisms, adverbial euphemistic constructions.

Дослідження в галузі описового мовознавства здійснюється насамперед через аналіз мови друкованих пам'яток певної епохи, що відображають не лише культурно-історичні умови розвитку суспільства, але й особливості функціонування мови та мовлення, насамперед писемного, у певний історичний період. У друкованих джерелах відображені всі мовні явища та зміни, зокрема на лексико-семантичному рівні, який з-поміж інших мовних рівнів є найбільш динамічним.

Благодатними для дослідження мовних процесів, що відбуваються на лексико-семантичному рівні, є, безперечно, художні твори, написані українською мовою, що належать перу видатних літераторів. Одним із найбільш гучних імен у сучасній українській літературі початку ХХІ ст. є ім'я поетеси, письменниці та літературознавця Оксани Забужко. Її роман «Музей покинутих секретів» можна назвати знаковим прозовим твором не лише в українській, а й у світовій літературі [1]. Цей роман називають епосом сучасної України,

родинною сагою, романтичною історією кохання... Не можна не відзначити своєрідність авторського стилю письменниці, який у романі «Музей покинутих секретів» виявляється чи не найяскравіше й має наступні ознаки: на синтаксичному рівні – передача думок у формі складного конструйованого потоку свідомості, на лексичному рівні – уведення в контекст великої кількості неологізмів, поява в лексичі твору великої кількості різноманітних засобів вторинної номінації, в тому числі евфемізмів тощо.

У романі О.Забужко «Музей покинутих секретів», крім чималої кількості жаргонізмів, арготизмів, сленгу, вульгаризмів, наявна майстерно вплетена в загальну канву тексту евфемістична лексика. Евфемізми у мовленні використовуються з метою заміни грубих, брутальних слів більш милозвучними [2: 691]. За своєю природою евфемізми базуються на зменшенні негативної ознаки слова-денотата або на переході оцінного знака, закладеного у лексемі, з негативного на позитивний [3]. Термін «евфемізм» походить із грецької мови, що його можна перекласти як «пом'якшений вислів». Словник української мови подає наступне визначення цього поняття: «Евфемізм – слово чи вираз, які замінюють грубе, непристойне, з неприємним забарвленням, слово. Наприклад, *упокоїтись, преставитись* замість слова *померти* або *ви ухилиєтесь від правди* замість *брешете*» [4: 453]. Евфемія – це мовне явище, яке є ознакою культури усного та писемного мовлення носія певної мови, засобом збагачення виражальних можливостей мови; крім того, це одна з найхарактерніших, найяскравіших ознак української мови, що доводить її невичерпне багатство. У дослідженнях мовознавців-лексикологів не раз підкреслювалася динамічність евфемізмів як шару лексики. Так, Ю.Шерех у своїх працях робить висновок про те, що «якщо евфемізм вживається у мовленні часто, до нього звикають, з ним пов'язується певне значення поняття, і він сам починає здаватися не зовсім пристойним. Тому евфемізми в мові швидко вмирають і заступаються новими» [5: 60]. Саме такі твердження обґрунтовують актуальність дослідження евфемізмів як явища вторинної номінації на матеріалі мови сучасних літературних творів.

Особливої уваги на сучасному етапі потребує узагальнення та уточнення лексико-семантичних розрядів евфемізмів, закономірності функціонування яких є мало дослідженими. Виявлені в тексті роману О.Забужко «Музей покинутих секретів» евфемізми є різноматичними, за своєю семантикою вони виходять далеко за межі існуючих у мовознавстві лексико-тематичних класифікацій цієї мовної одиниці (праці О.Б. Януша, О.І. Манютиної, І.В. Мілевої тощо).

Мовний матеріал, на якому побудовано дослідження, налічує 149 евфемізмів – слів, словосполучень та підрядних конструкцій без врахування варіантів їх вживання в різному контексті.

Лексико-семантичні розряди евфемізованої лексики в романі О.Забужко «Музей покинутих секретів» охоплюють сфери людської діяльності, прямі номінації яких автор вважає найризикованішим для успішної комунікації «письменник – твір – читач». Вживання евфемізмів у романі зумовлюється соціально-культурними, морально-етичними й естетично-конвенціональними нормами суспільства та відображає сформовані поняття позитивності або негативності сприймання тих чи інших предметів та явищ дійсності. За цими критеріями евфемізми в досліджуваному тексті можна розподілити на окремі лексико-семантичні розряди та підрозділи. У загальному ж використанні евфемізмів різ-

них тематичних груп у мові художніх творів є однією з ознакою ідіолекту письменника, характеристикою його морально-етичних цінностей та його загальної культури.

Найбільш численним лексико-семантичним розрядом евфемізмів в аналізованому романі є вторинні номінації понять «помирати» («померти»), «померлі», «бивати», «самогубство» і пов'язані з ними дії, факти, предмети тощо. На нашу думку, це зумовлено насамперед проблематикою «Музею покинутих секретів». Сама авторка зазначає, що цей твір – роман про любов та смерть[6]. У романі ключовим є демонстрація способів впливу мертвих на життя живих людей. Цим мотивується широке побутування в романі лексики відповідної семантики, пов'язаної зі смертю, померлими, убивствами та самогубствами. Евфемізована лексика такої семантики постійно поповнюється інноваційними мовними одиницями. Але в ній є сталі вислови евфемістичного характеру з давньою історією. Так, у синонімічному ряді дієслова «помирати (померти)» одними з найдавніших евфемізмів можна назвати мовні конструкції з стрижневим заперечними дієсловами «не бути»: *не бути (с.423), вже (уже) не бути (412, 513, 576, 700, 771), не бути серед живих (342), вибути з гри (510); «не стати»: не стати (не стало) (384, 414, 444, 657, 756, 801), не остатися в живих (683); «піти, сходити»: зовсім піти (697), сходити в могилу (656), походити з світа (684). Процес помирання в творі дуже часто передається як переміщення людини до іншого місцезнаходження, пов'язане із специфічними лексемами, що мають безпосереднє відношення до процесу поховання, смерті, а саме: евфемізми з ключовим словом «цвинтар»: *бути на цвинтарі (342), опинитися «на Лесном кладбище» (391), передислокуватися на цвинтар (253);* евфемізми, що є відображенням одного з елементів обряду поховання – закопування померлого у землю: *лягти у солонець (384).* Особливо слід розглянути евфемізми, що завуальовують назви процесів, явищ, пов'язаних із тим, що відбувається після смерті людини. Ключовими в таких евфемізмах є споріднені слова з лексемою «*потойбічний*», утвореною морфологічно-синтаксичним способом із словосполучення «*по той бік*», тобто після смерті: *опинитися потойбіч (103), прокинутись потойбіч (92);* а також різноманітні описові назви того світу, в який людина потрапляє після смерті: *переміститися в літший світ (433), бути там (247), спровадитися поза зону досяжності (387), спровадитися з цього світа (387).**

Вторинними від розглянутих вище евфемізмів можна назвати номінативні евфемізми, що позначають назви світу після смерті: *потойбіччя (340, 341, 394), той світ (284, 781);* атрибутивні евфемізми та евфемістичні конструкції, які називають ознаку предметів та явищ після смерті: *потойбічний (22), не від цього світу (658);* адвербіальні евфемістичні конструкції, що називають часовий проміжок після смерті: *на тому (тім) світі (253, 612, 781), по той бік (642, 796), поза світом (104), засвіт (625), з тамтого боку (341), потойбіч неосяжно темної стіни (572), потойбіч плачу (796), по другий бік плачу (800).*

Серед евфемізмів цього лексико-семантичного розряду можна виділити групу слів та конструкцій, що позначають смерть людини через її уподібнення до нерухомих ствердливих предметів: *задубіти (421), стверднути (421), не порушитися (391), зробитись невідьомним жалем (421), зробитись невідьомним соляним стовпом (421), зробитись невідьомним каменем (421),* серед яких останні три евфемізми є індивідуально-авторськими, бо не зафіксовані жодним словником сучасної української літературної мови.

Особливо слід також виділити евфемізми-синоніми до дієслова «загинутися»: *впасти у бою (484), впасти од кулі (564), дістати дев'ять грамів свинцю (386);* евфемізми

описового характеру: *життя увалось* (422), *відпустити когось* (463), *піти на таке діло, з якого не вертають* (507).

Поруч із однослівними евфемізмами, що називають труп людини, мертве тіло: *останки* (783), *«підсніжники»* (688) (останній приклад є зразком професійного сленгу і дає вторинну назву трупів, знайдених міліцією навесні, тоді, коли зійшов сніг) та евфемізмами – атрибутивними словосполученнями: *покинуте тіло* (576), *відлетіла душа* (212) широко використовуються в романі для називання померлих евфемізмами, виражені підрядними конструкціями: *ті, хто від'їхав ув інший тан* (548); *ті, хто вже не встане* (481); *ті, хто пішов* (150); *ті, кого вже нема* (150).

Чимало в мові роману евфемізмів, що позначають дії, процеси, явища та предмети, пов'язані з примусовою смертю, а саме: евфемізми *назавжди вимкнути* (176), *виконати вирок смерті* (788), *натиснути кнопку* (767), *приморити когось* (166) є синонімами до дієслова «вбивати», *ліквідація* (506, 507), *«брудна робота»* (767) вступають у синонімічні зв'язки з іменником «вбивство»; підрядна конструкція *ті, кого позбавили змоги крикнути «Я є!»* (709) використовується для вторинного називання субстантивованого дієприкметника «убиті».

Евфемізми *самоліквідуватися* (767) та *покінчити з собою* (108, 788) позначають свідоме самостійне позбавлення себе життя, спричинене своєю безпосередньою, умисною дією.

Одиничними в тексті роману виступають евфемізми до слова «смерть» – *неминучий кінець боротьби* (212) та до назви автомобіля, який возить трупи людей – *бідарка* (209).

Не менш численний лексико-семантичний розряд евфемізмів, виявлених у романі О.Забужко «Музей покинутих секретів», охоплює субститути зі сфери сексуальних стосунків. Не один рецензент цього твору говорить про те, що це любовний та еротичний роман з кількома сюжетними любовними лініями, із сексом, який називають візитівкою творчості Оксани Забужко, змальованим докладно і різноманітно. Я.Дубинянська в одній зі своїх рецензій на роман «Музей покинутих секретів» підкреслює, що авторка на правду вміє писати «про ЦЕ» найкраще в сучасній українській літературі: дуже точно, емоційно, відверто, широко [7]. Однак описи та розповіді письменниці відрізняються від творів такої ж тематики інших сучасників, зокрема Леся Подерв'янського, Юрка Покальчука, Юрія Винничука, Богдана Бойчука тощо, вищим ступенем завуальованості непристойних понять, виразів, дій, їх заміною евфемізованою лексикою.

Евфемізми в аналізованому романі, що стосуються сфери сексуальних стосунків, можна розмежувати за їх відтінками у значенні наступним чином. До синонімічного ряду словосполучень *займатись сексом, мати статеві зносини з кимось* можна віднести евфемізми *спати з кимось* (55, 323, 326, 328, 509, 623), *кохатися* (418) (ці евфемізми найближчим часом можуть вийти з розряду евфемізованої лексики, оскільки повністю увібрали в себе значення приховуваного поняття), *лягати під когось* (29), *кидатися під когось* (425), *лягнувшись під когось* (753), *пожити з кимось* (753), *зайнятися цим* (427), *бути з жінкою* (140), *віддатися комусь* (298), *давати комусь* (639), *опинитися в ліжку* (390, 740), *вбирати в себе його ество* (222), *всьорбнути когось* (221), *вхлинути в себе* (220), *товкти когось* (57), *входити в когось (мужем)* (323, 462, 550), *прийняти мужчину* (21). У романі також виявлено контекстуальні евфемізми, що називають вищеаналізовані дії, але їх значення без контексту набуває інших відтінків: *водити когось до туалету* (640), *розстебнути штани* (639).

Одиничними із цього лексико-семантичного розряду евфемізмів є наступні субститути: *хотіти когось* (463), що означає статеве збудження; *злягання* (428), що називає секс як процес; *обробити ротиком* (257) називає один із видів орального сексу; оргазм у чоловіків називається евфемізмами *пролягтися* (220), *вистрелити з пістоleta* (222). Статеве збудження чоловіків передається через синтаксичні конструкції описового завуальованого характеру: *встає щось в штанах* (327), *напинаються йому м'язи внизу живота* (556). Це ж можна сказати і про евфемізми, що називають незайманість у дівчат або відсутність статевих стосунків: *ще жінкою не бути* (20), *нікого не знати* (224).

Третій розряд евфемізмів репрезентується субститутами, які позначають деякі частини тіла людини, зокрема жіночі та чоловічі статеві органи. Для аналізу евфемізмів та евфемістичних конструкцій в межах цього розряду скористаємося термінологією, взятою із лексико-семантичної класифікації евфемізмів О.І.Манютіної [8: 10]. У ній пропонується в межах цього розряду виділити два прошарки евфемізмів: евфемізми-соматизми щодо чоловічої статі (*товсті чоловічі відростки* (257), *мацак* (481), *струтячий мацак* (478) (останні два евфемізми є полонізмами), *пруть* (56), *тести кули* (253) та евфемізми-соматизми щодо жіночої статі, що позначають назви грудей (*бюст* (678, 679), *персо* (820), *два теплі пагорбки* (195) та жіночих статевих органів (*жіноче лоно* (512), *цибулина* (375), *Венерин горбочок* (375), *причинне місце* (430), *масажний орган* (417), *борозенка* (499), *ущелина* (220), *щілина між ногами* (56)). Деякі з евфемізмів на позначення жіночих статевих органів мають структуру підрядних речень: *там, де стужавіла борозенка прийняла впалє зернятко* (794); *там, де роблять «пі-пі»* (417).

У межах аналізованого лексико-семантичного розряду евфемізмів знаходимо й одиничні, наприклад евфемізм *клітини* (418) називає чоловічі клітини-сперматозоїди, виплеснуті під час оргазму, або евфемізм-слово іншомовного походження *страпон* (630) з маловідомим значенням називає в тексті фалоімітатор, що складається з трусіків-ремінців та насадки у вигляді фалоса.

Практично всі аналізовані в цьому розряді евфемізми можна вважати неологізмами, оскільки вони виникли у мові досить нещодавно у зв'язку зі зміною морально-етичних поглядів на позначувані поняття в суспільстві.

Наступний розряд евфемізмів представлений заміниками на означення психічних, розумових та фізичних вад людей. Наприклад, замість найбільш звичайного, загальноживиного поняття «божевільний» або процесу «збожеволіти» в романі натрапляємо на евфемістичні назви осіб, предметів і процесів: *душевнхворий* (280), *з'їхати з глузду* (341), *стріху зносить* (250, 390, 637), *поїде стріха* (164, 713), *зрив даху* (690), *поїхати мізками* (607), *потьмарення ума* (542) та вторинний евфемізм, що позначає лікарню (будинок) для божевільних – *богадільня* (372). До цього ж розряду належать евфемізми, що позначають особливості фізіологічного стану організму людини (*підупалий* (276) у значенні *старий*), розумові вади та відхилення (*рогуль* (377), *зацофаний* (360) в значенні *деградований*; *бути реалісткою* (433) в значенні *не бути дурною*). На наш погляд, до цього лексико-семантичного розряду варто віднести й евфемізми, що називають негативні звички людини (*сісти на голку* (305) та непристойні види діяльності людини, зокрема проституцію (*заробляти на життї на Окружній* (722), *опинитися на Окружній* (391), *дівчата «на роботу в Європе»* (106), оскільки такі евфемізми мають безпосередній стосунок до вад людини, хоч їх у вузькому розумінні можна розглядати як вади поведінки людини.

До п'ятого лексико-семантичного розряду евфемізмів у романі О. Забужко «Музей покинутих секретів» ми відносимо субститути на позначення фізіологічних особливостей жіночого організму, зокрема вторинні назви менструального циклу (*менопауза* (679, 680), *«гості прийшли»* (302), *інсталяція з посткоїдальних жіночих піхів* (581), підрядні конструкції для називання зародка (*той, хто буде* (813); *той, хто в ній* (800); *той хтось* (800), завуальовані назви абортів зародка (*підірвати тунелю* (797, 798), *вибухнув тунель* (799)).

Шостим розрядом охоплюються субститути, що позначають деякі непривабливі фізіологічні функції організму людини: відходи життєдіяльності, різноманітні відправлення тощо. Активно вживаються в романі й не потребують додаткових поширених тлумачень навіть без контексту такі евфемізми, як *спорожнити міхури* (60), *робити «пі-пі»* (417), *недвозначне джурчання* (117), *накласти в штати* (224), *напущений власний сморід* (624), *нечистоти* (208) (блювотиння), *«теплиця»* (556) (тепла сеча), *зійти собі цюцю* (555) (спорожнити сечовий міхур), *щось непомислене* (258). Слід зазначити, що в тексті знайдено чотири синоніми-евфемізми до слова «туалет»: *убиральня* (357), *санузел* (677), *виходок* (198), *клозет* (516). Семантично пов'язаний із цим розрядом евфемізмів вислів описового характеру, що є зразком мовного маніпулювання з евфемістичним значенням: *не вживати туалетного паперу* (516).

Другорядними порівняно з вищепроаналізованими лексико-семантичними розрядами евфемізмів є в романі евфемізми на позначення демонологічних назв, зокрема евфемізми *арідник* (568), *нечистий* (79), *ті, що коло казанів* (253) називають чортів. Власне остання лексема широко вживана в тексті без використання евфемістичної заміни, що пов'язано зі змінами поглядів сучасного українця на певні словесні заборони та табу.

Зрозуміло, що описаними лексико-семантичними розрядами евфемізмів, виявленими в романі О. Забужко «Музей покинутих секретів», загальна класифікація евфемізмів у сучасній українській літературній мові не вичерпується. У досліджуваному тексті з огляду на його специфіку не було представлено зразків суспільно-політичної термінологічної евфемізованої лексики або так званих політичних евфемізмів, а також проаналізовані розряди евфемізмів не були представлені всіма можливими синонімічними рядами. Проте це й не є завданням автора художнього твору. Головне, що досліджувані евфемізми органічно вписалися в контекст твору і стали одним із засобів мовної виразності прозового авторського тексту.

Як бачимо, в аналізованому романі чітко простежуються пріоритетні сфери евфемізації на сучасному етапі – все, що пов'язане зі смертю та сексуальними стосунками. Сучасність, з характерною для неї антропоцентричністю, висуває на перший план дещо інші аспекти людського життя, які потребують обережності, відмінні від сфер евфемізації ще півстоліття тому. У мові роману О. Забужко «Музей покинутих секретів» через вдале використання евфемізованої лексики відображено морально-етичні принципи української культури та свідомості сучасного українця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забужко Оксана Музей покинутих секретів: роман [вид. 2-е, доп.] / Оксана Забужко. – К.: Факт, 2009. – 832 с.

2. Загоруйко О.Я. Словник мовознавчих термінів / О.Я. Загоруйко // Великий універсальний словник української мови. – Харків: ГОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – С. 691.
3. Серажим Катерина Евфемізація у політичному дискурсі / Катерина Серажим // <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1486>
4. Словник української мови / [ред. П.П. Доценко]. – Т.2. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 453.
5. Шерех Ю. Норми сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. – Мюнхен, 1951. – С.60.
6. Забужко Оксана «Музей покинутих секретів» – роман про минуле, яке не минає» / Оксана Забужко // <http://www.wz.lviv.ua/articles/79531>
7. Дубинянська Яна Ідеальний роман? / Яна Дубинянська // <http://litakcent.com/2010/04/12/idealnyj-roman.html>
8. Манюгіна О.І. Лексико-семантичні та функціональні особливості евфемізмів у сучасній англійській мові (на матеріалі бульварної жіночої прози ХХ-ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.І. Манюгіна. – Чернівці, 2009. – С. 10.

УДК 82.091

Ботнарченко Н.М.
(Івано-Франківськ, Україна)

ПОВІСТЬ А. П. ЧЕХОВА «МУЖИКИ» В РЕЦЕПЦІЇ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Стаття присвячена питанню про постійні зв'язки А. Чехова та української літератури, а саме, аналізу маловідомого літературно-критичного очерку видатного українського діяча, вченого, публіциста М. Грушевського до повісті А. Чехова «Мужики».

Ключові слова: рецепція, журналістика, літературні зв'язки, компаративістика.

Статья посвящена вопросу о постоянных связях А. Чехова и украинской литературы, а именно, анализу малоизвестного литературно-критического очерка выдающегося украинского деятеля, ученого, публициста М. Грушевского к повести А. Чехова «Мужики».

Ключевые слова: рецепция, журналистика, литературные связи, компаративистика.

The article deals with the constant connections Chekhov and Ukrainian literature, namely, analysis of unknown literary-critical essay prominent Ukrainian leader, scholar, publicist Hrushevsky to Chekhov story "Guys".

Key words: reception, journalism, literary connections, comparative.

Питання про постійні творчі зв'язки А.П. Чехова та української літератури вже неодноразово було предметом спеціального дослідження. Достатньо згадати імена таких